

7. Ивахнюк И.В. Международная трудовая миграция / И.В. Ивахнюк. – М. : Теис, 2005. – 286 с.
8. Мировая экономика в начале XXI века : учебное пособие. – М. : Издательство «Директ-Медиа», 2013. – 928 с.
9. Гайдаш О.С. Теоретичні засади дослідження міжнародного ринку праці / О. С. Гайдаш [Електронний ресурс] // Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності, Випуск 2. – Т. 1. – 2012. – С. 37. – Режим доступу : <http://eir.pstu.edu/handle/123456789/4403>.
10. Креминская Е.Д. Методологические основы изучения миграционных процессов в глобализирующемся мире (политологическое измерение) / Е.Д. Креминская [Електронний ресурс] // Науковий вісник Рівненського державного гуманітарно-університету. Випуск 9. – 2012. – Режим доступу : http://www.google.com.ua/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=3&cad=rja&uact=8&ved=0CCkQFJAC&url=http%3A%2F%2Fwww.vestnik.sseu.ru%2Fview_pdf.php%3Fpdf%3D1984&ei=d2eYVIX3M8LMYAPwiiGYCw&usq=AFQjCNHaBcXwWHP1dsQK4adOhbSl6T0XQ&bvm=bv.82001339,d.bGQ.
11. Метелев С. Международная трудовая миграция и нелегальная миграция в России / С. Метелев. – М. : ЮНИТИ-ДАНА: Закон и право. – 2006. – 175 с.
12. Методология и методы изучения миграционных процессов / [под ред. Зайончковской Ж., Молодиковой И., Мукомеля В.] Междисциплинарное учебное пособие. – М. : РОО «Центр миграционных исследований», 2007. – 370 с.

УДК 330.1

Деліні М.М.

кандидат економічних наук,

*доцент кафедри управління, інформаційно-аналітичної діяльності та євроінтеграції
Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова*

СОЦІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

Стаття присвячена обґрунтуванню розвитку різних напрямів соціальної відповідальності в Україні, а саме у сфері вищої освіти. Зазначено важливість виховання соціально відповідальної молоді та значення ВНЗ у цьому процесі. Наведено основні категорії, за якими може бути визначена соціальна відповідальність вищої школи.

Ключові слова: соціальна відповідальність бізнесу, корпоративна соціальна відповідальність, соціально відповідальний університет, вища освіта, університет, ВНЗ.

Делини М.Н. СОЦИАЛЬНАЯ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ В УКРАИНЕ

Статья посвящена обоснованию развития различных направлений социальной ответственности в Украине, а именно в сфере высшего образования. Определена важность воспитания социально ответственной молодежи и значение ВУЗа в этом процессе. Приведены основные категории, по которым может быть определена социальная ответственность высшей школы.

Ключевые слова: социальная ответственность бизнеса, корпоративная социальная ответственность, социально ответственный университет, высшее образование, университет, ВУЗ.

Dielini M.N. SOCIAL RESPONSIBILITY OF HIGH EDUCATION IN UKRAINE

Article dedicated to substantiate of different areas' development of social responsibility in Ukraine, and namely in the field of higher education. Determine the importance of educating socially responsible youth and the value of the university in this process. Listed the main categories in which the social responsibility of higher education can be determined.

Keywords: social responsibility, corporate social responsibility, social responsible university, high education, university, high school.

Постановка проблеми. Нині, в умовах нинішнього розвитку України, все більшого розвитку отримує питання соціальної відповідальності. Цей процес відбувається, не дивлячись на економічний та політичний стан у країні, що може бути обумовлено вивченням, дослідженням та перейняттям досвіду розвинених держав та підприємств. Але, на жаль, це питання у нашій країні розглядається з боку соціальної відповідальності бізнесу (СВБ) чи корпоративної соціальної відповідальності (КСВ), які за своєю суттю є однаковими, хоча й деякими вченими розрізняються, а саме: СВБ стосується усіх видів підприємств, тоді як КСВ – великих корпорацій.

Але поняття соціальної відповідальності є дещо ширшим за своїм змістом й може бути застосоване у багатьох напрямках, що може бути втілено у триаді «бізнес-влада-суспільство». Саме з позиції останнього й буде проведено дослідження у цій науковій статті. Тому що виховання соціально відповідального суспільства у великій мірі відбувається у вищій школі й має визначальне значення як для економіки країни, так і для країни взагалі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Предметом свого дослідження соціальну відповідаль-

ність вищої освіти зробили багато вітчизняних вчених різних наукових сфер, так як це питання може бути розглянуто в різних наукових галузях. Так, В.П. Андрущенко та В.Л. Савельєв досліджували цю категорію з точки зору поєднання розширення автономії ВНЗ України з одночасним розвитком соціальної відповідальності університету. О. Грішнова та С. Бех обґрунтовують поняття «соціально відповідальний університет» і здійснюють аналіз розвитку соціальної відповідальності провідних українських ВНЗ. В.Г. Вієвська обґрунтовує важливість формування соціальної відповідальності як типової якості особистості менеджера, спираючись на дослідження цінностей сучасної молоді. С. Квіт визначає напрями, у яких може бути сформована соціальна відповідальність українських університетів. Л.С. Шевченко також досліджує сутність цього поняття та визначає якість вищої освіти саме через цю категорію.

Постановка завдання. На основі викладеного можна сформулювати завдання, яке полягає в обґрунтуванні шляхів розвитку соціальної відповідальності вищої освіти в Україні та значенні цієї категорії для економіки країни.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як було вже зазначено, питання соціальної відповідальності бізнесу привертає на себе все більше уваги з різних сторін, як підприємців, які все частіш звертаються до нього у своїй діяльності, так і науковців, які роблять його предметом свого наукового пошуку, так і провладних структур, які розуміють, що це є вагомим чинником становлення України як економічно розвиненої держави.

Актуальність дослідження соціальної відповідальності бізнесу в Україні посилюється у зв'язку з тим, що вітчизняне господарське середовище не пройшло у своєму розвитку необхідних етапів, які у західному суспільстві призвели до усвідомлення важливості філософії соціальної відповідальності. Підприємства зазнають впливу зовнішнього середовища і мають відповідно реагувати на його запити, зокрема щодо соціальної орієнтації. Зростає увага потенційних інвесторів до інформації про конкурентоспроможність компанії, її зовнішній імідж, відповідність міжнародним стандартам якості та етики ділових відносин. Проте неефективність більшості системоутворюючих інститутів вітчизняного ринкового середовища актуалізує потребу у формуванні національної моделі соціальної відповідальності в межах тріадної системи «бізнес – влада – суспільство». Задоволення цієї потреби відбувається на тлі несприятливого суспільного середовища – в умовах дефіциту людських цінностей, раціональної трудової етики та соціальної відповідальності, кризи корпоративної ідентичності та самовіддачі, що стримує формування відносин довіри між основними суб'єктами життєдіяльності, роботодавцями, працівниками, партнерами по бізнесу. Дефіцит довіри населення до ринкових інститутів виробництва, споживання та розподілу товарів і послуг виступає гальмом соціальних та економічних перетворень українського суспільства, не формує міцне підґрунтя для взаємовідповідальної рівноправної взаємодії між бізнесом, владою, суспільством [1].

Для формування діючої системи СВБ в підприємствах України варто зазначити, що основними характеристиками соціальної відповідальності бізнесу є добровільність; інтегрованість у бізнес-стратегію підприємства, системність; користь для усіх зацікавлених сторін: співробітників, споживачів, акціонерів, товариств тощо, а також для самого підприємства; внесок у процес сталого розвитку. Як уже було зауважено, то СВБ багатьма сприймається лише як акт благодійності, але в дійсності соціальна відповідальність бізнесу містить у собі процедури і практики компаній з семи аспектів діяльності:

- організаційне управління;
- права людини;
- трудові відносини;
- етична операційна діяльність;
- захист навколишнього середовища;
- захист прав споживачів;
- розвиток місцевих громад та співпраця з ними [2].

Національна стратегія визначила такі напрями СВБ в Україні: у сфері охорони довкілля; у сфері забезпечення внеску в розвиток суспільства; у сфері корпоративних і трудових відносин [3].

Визначальними ознаками такої діяльності прийнято вважати: спрямованість на вирівнювання наявних соціально-економічних диспропорцій; створення довірливих взаємовідносин між бізнесом, суспільством і державою; покращення результативності бізнесу у довгостроковому періоді; добровільність. Дійсно, тільки керуючись власним бажанням і мо-

рально-етичними принципами, прийнятими в організації, її керівництво обирає шлях побудови соціально відповідального бізнесу. Іншою важливою ознакою СВБ є її правовий характер і спрямованість на досягнення ділової досконалості та якості в організації виробництва, що регулюються переважно міжнародними стандартами серії ISO 9000 [4]. Все вищезазначене неможливо без розуміння кожною людиною своєї соціальної відповідальності перед суспільством, що в багатьох випадках може бути сформоване у закладах вищої освіти. Саме виховання соціально відповідальної молоді й є засобом формування нового суспільства та розвиненої економіки України.

На сьогоднішній день загально прийнятим визначенням соціальної відповідальності за керівництвом з питань соціальної відповідальності – ISO 26000 є: «соціальна відповідальність – це відповідальність організації за вплив своїх рішень та дій на суспільство та оточуюче середовище, що реалізується шляхом прозорості та етичної поведінки, яка узгоджується зі сталим розвитком, здоров'ям та добробутом суспільства; відповідає інтересам груп та зацікавлених осіб, відповідає чинній нормативній базі та відповідним міжнародним зобов'язанням та є інтегрованою у діяльність та стратегії розвитку організації або компанії та здійснюється у повсякденній діяльності» [5, с. 110].

Стоячи перед складністю теперішніх і майбутніх глобальних викликів, вища освіта має соціальну відповідальність для покращення нашого розуміння багатогранних проблем, які включають соціальний, економічний, науковий і культурний виміри і нашу здатність відповідати їм. Вона повинна привести суспільство до створення глобальних знань, які б відповідали глобальним викликам, між іншим викликам продовольчої безпеки, зміни клімату, розподілу водних ресурсів, міжкультурного діалогу, запровадження відтворювальних джерел енергії та охорони здоров'я.

Вища освіта повинна не тільки надавати тверді навички для теперішніх і майбутніх поколінь, але й має також сприяти освіті соціально відповідальних громадян, які прагнуть до створення миру, захисту прав людини і цінностей демократії [6].

Представники ЮНЕСКО, європейських університетів у публікаціях останніх років висвітлюють проблеми розвитку університетської освіти як складової частини системи вищої освіти у XXI столітті. Серед них:

- масовізація вищої освіти;
- інтернаціоналізація;
- фінансова криза університетів й шляхи виходу із неї;
- диверсифікація вищих навчальних закладів;
- проблеми якості вищої освіти;
- новітні технології навчання і проблема відкритості і конкурентоспроможності університетів;
- вирівнювання національних освітніх систем і роль університетів у цьому процесі;
- удосконалення управління;
- соціальна відповідальність університетів [7].

Отже, питання важливості розвитку соціальної відповідальності вищої освіти є зрозумілим та привертає увагу провідних світових університетів та міжнародних організацій.

Основою для концепції соціальної відповідальності вищої освіти взагалі вважають концепцію соціальної відповідальності бізнесу. Однак Л.С. Шевченко зазначає, що такий підхід є не зовсім правильним.

У ВНЗ і бізнес-структур різні місії, цілі і кінцеві результати. Е. Пеер, Ф. Шуллер та С. Віллмс пи-

шуть: «Наші університети і системи вищої освіти існують для того, аби давати людям освіту і готувати їх до того, щоб вони стали повноцінними, всебічно розвиненими членами нашого складного постіндустріального суспільства» [8, с. 6].

С. Фуллер слушно зазначає, що серцем сучасного університету є «гуманітарна освіта». Вона виходить за межі професійної кваліфікації і завершує формування людської особистості, готуючи її до «громадянства», у рамках якого людина ідентифікує себе не тільки з родиною або містом, а з цілою нацією, і яке в загальному сенсі формується в інтересах людства.

Федоров характеризує суспільно активний ВНЗ як прообраз вільної демократичної держави, який втілює у собі її основні риси і забезпечує вироблення у тих, хто навчається, системи цінностей громадянського суспільства, звички і навички жити в умовах вільної самоврядної громади, що у своїй сукупності впливає на розвиток соціальної відповідальності студентів і сприяє вкоріненню демократичного укладу в житті співтовариств, соціальному просторі, що оточує університет.

На думку Л.С. Шевченко, роль ВНЗ (університетів) має бути провідною не тільки у виробництві освітніх благ, а й у передаванні студентам визначених у суспільстві цінностей, інтеграції студентської молоді в суспільство. ВНЗ несуть соціальну відповідальність за ефективне використання суспільних (державних) ресурсів з метою підвищення ефективності роботи ВНЗ, забезпечення єдності навчання і виховання, включення студентів і викладачів у різні соціальні практики (їх суспільну відповідальність); власних ресурсів – для розвитку і консолідації суспільства, проведення демократичних реформ; взаємодію з окремими громадянами, органами влади, бізнес-структурами, різними організаціями та установами – для функціонування ВНЗ як соціального інституту відкритого типу, центру соціальної політики в регіоні його присутності [8, с.6].

Соціальна відповідальність вищих навчальних закладів пов'язана з тим, що саме у системі вищої освіти формується інтелектуальна еліта нації. Фахівці з вищою освітою є показником освіченості, цивілізованості країни, її професійного, наукового потенціалу і конкурентоспроможності [7].

Західні дослідники, приступаючи до вивчення практичних аспектів корпоративної соціальної відповідальності у сфері вищої освіти, спирались на розробки саме із сфери етики бізнесу та управління. Процеси приватизації та комерціалізації в університетській діяльності, на їх думку, є досить вагомим аргументом на користь саме такого підходу. Цілком у дусі адаптивних теорій організації, про які йшла мова, – «теорії невизначеності» та «теорії ресурсної залежності». Спрацьовує концептуальний ланцюжок: зміни в середовищі – відповідні реакції у внутрішньому врядуванні університету та його місії – навчальній та дослідницькій діяльності [9, с. 248].

О. Грішнова та С. Бех у своєму дослідженні вважають, що корпоративна соціальна відповідальність освітніх закладів має бути ініціативою для загальної перебудови суспільства за рахунок участі студентства як особливо активного прошарку населення. Результатами впровадження такої ініціативи можуть бути такі покращення, як підвищення кваліфікації випускників університету до рівня вимог сучасного ринку праці, збільшення рівня зайнятості молоді, поліпшення стану здоров'я та благополуччя суспільства в цілому [10, с. 12].

Саме вони наводять поняття «соціально відповідальний університет», який вони бачать як навчальний заклад, що поширює соціальну відповідальність у суспільстві як через свою прозору та етичну діяльність, високу якість навчання, так і через виховання відповідальності студентів та випускників [10, с. 12].

Від соціально відповідального ВНЗ (університету) очікують насамперед досягнення високих кінцевих результатів діяльності. В. Тамбовцев розрізняє безпосередні (outputs) і кінцеві (outcomes) результати діяльності ВНЗ. Безпосередні результати – це зміни, що відбулися всередині організації і матеріально-речової складової її зовнішнього середовища, які збігаються або не збігаються з початковими намірами (планами) організації (керівництва організації) за величиною, але відповідають їм за предметною галуззю.

Кінцеві результати діяльності – це зміни, які мали місце у станах інших індивідів або організацій (stakeholders), що прямо чи непрямо спричинені діями працівників даної організації [8, с. 6].

Починаючи з 1990-х років, європейська громадськість почала вимагати від університетів чітко й зрозуміло сформулювати очікувані результати своєї освітньої діяльності, насамперед для того, аби обґрунтувати доцільність їх державного фінансування.

Перш за все йшлося про забезпечення сучасної якості вищої освіти.

До розв'язання проблеми долучилися й міжнародні організації: 1) ухвалено шість регіональних конвенцій ЮНЕСКО з визнання кваліфікацій (оцінювання якості освіти), які ратифіковані понад 100 державами-членами і стали ядром Болонського процесу; 2) розроблено Керівні принципи ЮНЕСКО – ОЕСР із забезпечення якості у сфері трансграничної вищої освіти (2005 р.); 3) створено Глобальний Форум ЮНЕСКО з міжнародної якості, акредитації та визнання кваліфікацій; 4) реалізується пілотний проект ЮНЕСКО з відкриття порталу провідних ВНЗ (2006 р.) з метою надання достовірної і повної інформації про авторитетні ВНЗ світу та 5) спільний проект ЮНЕСКО і Світового банку – Глобальна ініціатива із забезпечення якості з метою створення міжнародної програми підтримання освіти у країнах, що розвиваються, Східній Європі та Середній Азії [8, с. 7].

С. Квіт у своїй промові зазначив: «...глобальна соціальна відповідальність українських вишів пов'язана насамперед з тією конструктивною роллю, які вони повинні відігравати у власному суспільстві. Ми не зможемо запропонувати нічого корисного назовні, якщо не вплинемо на створення «learning society» в Україні. Водночас ця роль має бути співзвучною з тими великими завданнями, що ставлять перед собою всі сучасні університети з метою змінювати наш спільний глобальний світ на краще.

Також сучасний університет повинен мати не лише глобальну, національну, але також локальну місію, виконуючи очевидно корисну роль для місцевої громади за місцем свого фізичного розташування. Також будь-які освітні реформи спиратимуться не лише на консенсус академічної громади та впливових політичних сил. Третьою складовою консенсусу реформ повинно стати суспільство» [11].

Отже, дивлячись на великий науковий доробок у цій сфері, можна зробити висновок, що цьому питанню почали приділяти увагу, що є доречним, особливо з огляду на те, що М.Г. Вієвська у своїй науковій статті наводить результати свого опитування серед студентів, які виявляють, що соціальна відповідальність не є провідною з точки зору молоді [12, с. 30].

Саме усвідомлення важливості та актуальності формування соціально відповідальної вищої освіти призвело до того, що в останні роки деякі вищі навчальні заклади інтуїтивно прийшли до потреби створення курсу з соціальної відповідальності (Львівський інститут банківської справи Університету банківської справи Національного банку України), або введення цієї теми до програми курсів з економіки, етики бізнесу, міжнародного менеджменту тощо (Львівський інститут менеджменту, Київський національний економічний університет, Національний технічний університет України «КПІ» та інші). На сьогоднішній день кожен ВНЗ втілює своє бачення щодо цього феномену та програми курсу.

Першим вагомим кроком до залучення вищих навчальних закладів до концепції соціальної відповідальності на Україні став тренінг «Викладання корпоративної соціальної відповідальності в університетах: із чого розпочати?», ініційований та проведений Центром розвитку корпоративної соціальної відповідальності наприкінці лютого 2009 року. У тренінгу взяли участь викладачі вищих навчальних закладів Києва, Донецька, Харкова, Дніпропетровська, Тернополя, Запоріжжя, Одеси, Львова та інших міст України. Результатами цього заходу стали створення мережі вузів «Корпоративної соціальної відповідальності», учасники якої можуть обмінюватися інформацією та поповнювати свої знання з питань соціальної відповідності, розробка навчальних програм щодо викладання соціальної відповідальності в умовах університетів та обговорення структури посібника з корпоративної соціальної відповідальності [5, с. 110].

Напрямами, в яких може бути втілена соціальна відповідальність вищої освіти, наведено у статті О. Грішнєвої та С. Бех, де автори виділяють такі критерії:

- якість освіти;
- наявність програм підтримки успішних студентів;
- сприяння працевлаштуванню працівників;
- турбота про здоров'я, дозвілля студентів;
- прозорість процедур і конкурсів;
- наявність в університеті навчального курсу з КСВ;
- наявність сформульованих місій та цінностей;
- наявність розділу КСВ на сайті;
- наявність звіту про КСВ;
- участь у розвитку громад;
- волонтерська і благодійна діяльність;
- турбота про навколишнє середовище [10, с. 14].

Цей перелік є достатньо повним та обґрунтованим й тому може бути прийнятим як основа оцінки рівня соціальної відповідальності університетів України.

Висновки з проведеного дослідження. Отже, з виснаведеного можна зробити такі висновки: соціальна відповідальність повинна виявлятися не тільки в підприємстві, а й у суспільстві, тому що саме це стає основою побудови економічно розвиненої держави. Усвідомлення важливості виховання соціально відповідального члену суспільства та створення конкретних кроків для цього стане великим підґрунтям для цього. Причому соціальна відповідальність університету може відбуватися у різних напрямках. По-перше, виховання соціально відповідальної молоді. По-друге, соціальна відповідальність перед студентами ВНЗ. І саме виходячи з цього буде формуватися соціальна програма університету. Хоча діяльність в обох цих напрямках буде більш ефективною та буде

виявляти дійсно соціально відповідальний університет. Влада, керівництво ВНЗ та суспільство повинні усвідомити значення вищої освіти у вихованні соціально відповідальної молоді. Що може бути здійснено багатьма шляхами і за тими ж напрямками, що й у бізнесі. Так, це буде підвищення якості освіти університету, виховання соціально відповідальних цінностей, обов'язкове викладання дисциплін з КСВ, участь студентів та університету в громадських та волонтерських акціях тощо. Саме це створить важливий прошарок соціально відповідальної молоді, яка не тільки є суб'єктом суспільства, а й суб'єктом бізнесу (отримуючи робочі місця чи формуючі власну бізнес-структуру) та влади (якщо робота пов'язана з цією сферою). У такому разі соціально відповідальні цінності переносяться автоматично із університету до інших структур, що й підтверджує актуальність і важливість цього напряму дослідження.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Діагностика стану та перспектив розвитку соціальної відповідальності в Україні (експертні оцінки) : монографія / О.Ф. Новікова, М.Є. Дейч, О.В. Панькова та ін. ; НАН України, Ін-т економіки пром-сті. – Донецьк, 2013. – 296 с.
2. Глебова А.А. Социальная ответственность бизнеса Украины на современном этапе формирования рыночных условий / А.А. Глебова // «Экономика и управление: теория и практика» : материалы международной заочной научно-практической конференции (20 сентября 2012 г.). [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://sibac.info/index.php/2009-07-01-10-21-16/3898-2012-09-28-06-31-52>. – Название с экрана.
3. Стратегія сприяння розвитку соціальної відповідальності бізнесу в Україні на період до 2020 року // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.svb.org.ua/sites/default/files/201309_strategiya_spriyannya_rozvitku_svb_v_ukrayini.pdf. – Назва з екрану.
4. Сокол Н.А. Вплив інституційних чинників на процес формування соціальної відповідальності бізнесу в Україні / Н.А. Сокол // Бізнес Інформ. – 2014. – № 5. – С. 238-242.
5. Ковальчук О.С. Соціальна відповідальність як складова вищої інженерної освіти / О.С. Ковальчук // Вісник НТУУ «КПІ». – 2010. – Серія: Філософія. Психологія. Педагогіка. – Випуск 1. – С. 109-112.
6. Комоніке Всесвітньої конференції з вищої освіти – 2009 : «Нова динаміка вищої освіти і науки для соціальної зміни і розвитку» ЮНЕСКО, Париж, 5-8 липня 2009 року (8 липня 2009 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/952_011. – Назва з екрану.
7. Кузнєцова Н.В. Соціальна відповідальність вищої освіти в Україні / Н.В. Кузнєцова, В.О. Кузнєцов [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://e-learning.onu.edu.ua/stati/pedagog-kavishko-shkoli/kuzn-cova-n-v-soc-alna-v-dpov-daln-st-visho-osv-ti.html>. – Назва з екрану.
8. Шевченко Л.С. Соціальна відповідальність вищих навчальних закладів: аспект якості освіти / Л.С. Шевченко // Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». – 2011. – № 4(7). – С. 5-15.
9. Андрущенко В.П. Освітня політика (огляд порядку денного) / В.П. Андрущенко, В.Л. Савельєв. – К. : «МП Леся», 2010. – 368 с.
10. Грішнєва О. Соціальна відповідальність університетів України: порівняльний аналіз та основні напрямки розвитку / О. Грішнєва, С. Бех // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2014. Серія «Економіка». – № 5(158). – С. 11-18.
11. Serhiy Kvit Social responsibility of Ukrainian university. Speech at 2013 Annual Conference of Canadian Bureau for International Education in Vancouver Education for a Better World: Our Global Social Responsibility, November. [Electronic source]. – Access mode : <http://kvit.ukma.kiev.ua/2013/12/social-responsibility-of-ukrainian-universities/#more-1512>. – Title screen.
12. Вієвська М.Г. Формування соціальної відповідальності сучасних фахівців як інтегруюча тенденція / М.Г. Вієвська // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2010. Серія (Філософія. Політологія.). – 94-96. – С. 28-31.